

DÂNİŞMENDLİLER

(30 Haziran 1097) günü Eskişehir ovasında Haçlılar'la çarpıştırlarsa da zırhlı birliklerden oluşan Haçlı ordusu karşısında geri çekilmeye mecbur oldular. Haçlılar'la mücadeleden sonra, öteden beri en büyük hedefi Malatya'yı ele geçirmek olan Gümüştegin burayı kuşatma altına aldı. Üç yıl süren kuşatma sırasında yardıma gelen Antakya Prinkepsi Bohemund'un kuvvetlerini pusuya düşürüp yendi ve kendisini esir alarak önce Sivas'a, daha sonra da Niksar'a götürüp hapsedti (Ramazan 493/Temmuz 1100). Ancak Urfa Kontu I. Baudouin'in yaklaşması üzerine muhasarayı kaldırıp Sivas'a çekildi.

I. Haçlı Seferi'nin başarıya ulaşması, Urfa Haçlı Kontluğu (1098), Antakya Prinkepsliği (1098) ve nihayet Kudüs Krallığı'nın kurulması (15 Temmuz 1099) Avrupa'da heyecan uyandırmış ve Lombardlar, Fransızlar ve Almanlar'ın katıldığı yeni bir Haçlı seferi düzenlenmişti (1101). Lombardlar İstanbul'a geldiklerinde İtalya Normanları'nın reisi ve Antakya Prinkepsliği'nin kurucusu Bohemund'un Gümüştegin tarafından esir alındığını öğrenince onu esaretten kurtarmak üzere harekete geçtiler. 3 Haziran 1101'de İzmit yakınlarındaki Kivetot'tan hareket ederek Anadolu Selçuklularının hâkimiyetindeki Ankara'yı ele geçirdikten sonra Amasya ve Niksar'a gitmek üzere Çankırı istikametine yöneltilerse de Gümüştegin, I. Kılıcarslan, Halep Selçuklu Meliki Rıdvan ve Harran Emîri Karaca'nın kumandasındaki 20.000 kişilik Türk kuvveti karşısında Ağustos 1101'de Merzifon yakınlarında bozguna uğradılar.

Gümüştegin Gazi ile Kılıcarslan, bu zaferin hemen ardından ikinci bir Haçlı ordusunun Anadolu'ya geldiğini ve Konya istikametinde ilerlediğini haber aldılar. Bütün Türk kuvvetleriyle beraber tepe ve ovalardan geçen yolları takip ederek bu orduyu Konya'ya varmadan yakalayıp ağır bir şekilde hırpaladılar. Haçlılar Konya'ya ulaşip şehri kuşatmışlar, fakat sonuç alamadan Ereğli'ye doğru yola koyulmuşlardı. Ancak susuzluktan perişan olan bu ordu da Konya'ya yakın bir yerde birleşik Türk kuvvetlerinin saldırısına uğramış ve sefalet içinde Antakya'ya ulaşabilmişti. I. Kılıcarslan, Gümüştegin Gazi, Karaca ve diğer Türk beyleri aynı yıl Ereğli yakınında üçüncü bir Haçlı ordusunu daha bozguna uğrattılar.

Dânişmendliler, Haçlılar karşısında kazanılan zaferden sonra Malatya'yı yeniden muhasara altına aldılar. Ermeni asil-

lı Malatya hâkimi Gabriel'in şehir halkına karşı sert davranması ve özellikle Süryânî ileri gelenlerini öldürtmesi, muhasara dolayısıyla kıtlık çeken halkın tepkisine yol açtı. Süryânî askerler kapıları açarak şehri Gümüştegin'e teslim ettiler (18 Eylül 1102). Halka gıda yardımı yapan ve çiftçilere tohumluk ve öküz dağıtan Gümüştegin Malatya'nın huzur ve emniyetini sağladı. Ancak çok geçmeden Antakya Prinkepsi Bohemund ile kuzeni Richard de Salerno'nun esir alınmasından sonra meydana gelen gelişmeler, Haçlılar'a karşı birlikte cihad eden Gümüştegin ile I. Kılıcarslan'ı birbirine düşürdü.

Gümüştegin'in fidye karşılığında Bohemund'u serbest bırakması (1103), mütefrik sıfatıyla fidyeden pay isteyen, ayrıca bölgede yeni güçlü bir Haçlı ittifakının oluşmasından endişe eden I. Kılıcarslan tarafından hoş karşılanmadı. Kılıcarslan Antakya seferinden vazgeçerek Gümüştegin'in üzerine yürüdü ve Maraş yakınlarında onu hezimete uğrattı (Zilkade 496/Ağustos 1103). Bu bozgun-dan bir süre sonra da Gümüştegin Sivas'ta vefat etti (1104). Onun ölümü ile Dânişmendliler büyük bir sarsıntı geçirdiler; Malatya Selçuklular'a teslim edildiği gibi (2 Eylül 1105 veya 1106) hânedan üyeleri arasında taht kavgaları meydana geldi. Nitekim Gümüştegin'in büyük oğlu Emîr Gazi hânedanın başına geçtiği sırada Urfalı Mateos'a göre bütün kardeşlerini öldürmüştü (*Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, s. 225).

Emîr Gazi başlangıçta Selçuklular'ı metbû tanıdıysa da I. Kılıcarslan'ın 1107 yılında ölümü üzerine meydana gelen iktidar boşluğundan ve oğulları arasında başlayan taht kavgalarından faydalana-rak hâkimiyet sahasını genişletmeye ve Dânişmendliler'i eski gücüne kavuştur-maya çalıştı. I. Kılıcarslan'ın oğulları arasındaki taht mücadeleleri sırasında aynı zamanda damadı olan Mesud'u destekledi. Mesud onun sayesinde Anadolu Selçuklu tahtına çıktı (1116); böylece Dânişmendliler yeniden önemli bir siyasî güç haline geldiler.

1119 Mayıs'da 7000 kişilik bir ordu ile Antakya'ya bir akın düzenlediği gibi üzerine yürüyen Antakya Prinkepsi Roger'i de bozguna uğratan Emîr Gazi, Mengüçükler'le anlaşmazlığa düşen Artuklu Belek'i destekledi. Bizans'ın Trabzon dükü Konstantin Gabras ile ittifak yapan Mengüçüklü İshak, Bayburt yakınlarında Serman (Şiran) denilen yerde Belek

ile Dânişmendli Emîr Gazi'nin kuvvetleri önünde yenildi ve müttefiki Gabras ile birlikte esir alındı. Bu zafer Dânişmendliler'in gücünü daha da sağlamlaştırdı, Mengüçüklü İshak uzun süre onların nüfuzu altında kaldı. Aynı şekilde fidye ve-rerek esaretten kurtulan Gabras da bir süre sonra Bizans'a karşı Dânişmendliler'e sığınarak onların hizmetine girmişti.

Dânişmendli Emîr Gazi, damadının da Selçuklu tahtında olması dolayısıyla giderek Anadolu'daki olaylara daha fazla karışmaya başladı. Belek'in 1124'te ölümü üzerine Selçuklular'ın Malatya Meliki Tuğrul Arslan ile Harput Emîri Süleyman arasındaki ihtilâflardan faydalana-rak Malatya'ya hücum etti (13 Haziran 1124), uzun süren bir kuşatmadan sonra şehri teslim aldı. Ayrıca Mesud'un kardeşi Melik Arab ile olan mücadelesinde damadını destekledi; Kayseri ve Ankara'yı ele geçirdi. Böylece Sultan I. Mesud kayınpederi sayesinde tahtını korumayı başarırken Malatya'dan Sakarya'ya kadar uzanan Selçuklu toprakları Dânişmendliler'in eline geçmiş oldu. Anadolu'nun en güçlü devleti haline gelen Dânişmendliler 1129 yılında Ankara, Çankırı, Kastamonu ve Karadeniz sahillerini kontrol altına aldılar.

1130'da Ermeni Kralı I. Leon'un yardım isteği üzerine Çukurova'ya inip Aynizərbâ'yı (Anazarva, Dilekkaya Kalesi) işgal eden Antakya Prinkepsi II. Bohemund'u yenen Emîr Gazi daha sonra 1131'de tekrar Çukurova seferine çıktı. Ermeni Leon yıllık haraç vermeyi kabul etti. Bu arada onun Çukurova'da bulunmasından istifade eden Bizans İmparatoru İoannes Komnenos'un istilâ ettiği Kastamonu yöresini 1132'de geri aldığı gibi imparatora isyan eden kardeşi İsaak Komnenos'u da himaye etti.

Dânişmendli hâkimiyetini genişletip ülkenin her tarafında huzur ve asayiş sağlayan ve Selçuklu topraklarının bir bölümünü de kendi hâkimiyeti altına alarak Anadolu'nun en nüfuzlu hükümdarı olan Emîr Gazi'nin (Melik Gazi) ölümünden sonra (528/1134) Dânişmendli tahtına büyük oğlu Melik Muhammed geçti. Abbâsî Halifesi Müstersid-Billâh ve Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in Emîr Gazi'ye gönderdiği menşur, altın asâ ve diğer hediyeler Melik Muhammed'e verilerek Malatya'da hükümdar ilân edildi. Emîr Gazi'nin Muhammed'den başka Yağbasan, Yağan ve Aynüddeve adında üç oğlu daha vardı. Muhammed tah-

ta geçince kardeşleri Aynüddeve ve Yağın isyan ettiler. Melik Muhammed hükümdarlığının ilk yıllarında bir yandan kardeşleriyle, bir yandan da Bizans saldırılarıyla uğraşmak zorunda kaldı.

İmparator II. İoannes Komnenos, Dânişmendliler arasındaki taht kavgalarından faydalanarak 529 (1135) yılında Kastamonu ve Çankırı'yı işgal etti. Ancak Sultan I. Mesud ile ittifak yapan Muhammed, Bizans kuvvetlerinin çekilmesi üzerine bu yöreyi tekrar topraklarına kattığı gibi 1135'te isyan eden kardeşi Yağın'ı da öldürdü. Aynüddeve ise Malatya'ya kaçtı. Melik Muhammed 1136'da Rupen Ermeni hânedanının elinde bulunan Çukurova'yı topraklarına katmak istediye de geri çekilmek zorunda kaldı; ardından Malatya'ya hâkim olan kardeşi Aynüddeve üzerine yürüyerek Elbistan ve Ceyhan yörelerini aldı. 1139'da (Süryânî Mikhail'e göre 1138'de) tekrar Çukurova'ya saldırıp Feke ve Gabon gibi bazı kaleleri ele geçirdi.

Bu arada Dânişmendliler'in Kuzey Anadolu üzerindeki hâkimiyetlerine son vermek isteyen Bizans İmparatoru II. İoannes'in, Konstantin Gabras ile anlaşarak Dânişmendliler'in merkezi Niksar'ı ele geçirmek ümidiyle çıktığı sefer başarısızlıkla sonuçlandı. Fakat 1141'de yeniden harekete geçip Uluborlu ve Beyşehir gölü üzerinden Antalya'ya giden yolu ele geçirdi. İmparator 1142 yazı sonunda Dânişmendliler tarafından zap-

tedilen bazı kaleleri geri almak üzere tekrar sefere çıktı.

Dânişmendliler, 1140-1141 yıllarında Karadeniz bölgesini Rumlar'dan geri aldılar. Melik Muhammed daha sonra güneye yönelerek Elbistan'a hücum eden Haçlılar'ı geri püskürttü.

Melik Muhammed 6 Aralık 1143 tarihinde (Süryânî Mikhail, II, 119) Kayseri'de vefat etti. İbnü'l-Kalânîsî (*Zeylû Târîhi Dimâşk*, s. 275) ve Azîmî (*JA*, s. 421) onun 536'da (1141-42), İbnü'l-Esir ise (*el-Kâmil*, XI, 89) 537'de (1142-43) öldüğünü söylerler. Dindar ve hayır sever bir hükümdar olan Melik Muhammed Rumlar, Haçlılar ve Ermeniler'le cihad etmiş, başta Abdülmecid b. İsmâil el-Herevî olmak üzere çok sayıda din âlimini çeşitli ülkelerden davet ederek Anadolu'da İslâmiyet'in yayılması için çalışmıştır. Kayseri Ulucamii'ni de (Câmi-i Kebîr) o yaptırmıştır. Bizans tarihçisi Niketas Khoniates, onun çok büyük bir güce ulaştığını, Gürcistan ile (İberiya) Mezopotamya'nın bazı yerlerini hâkimiyeti altında tuttuğunu ve Bizans şehirlerinin en azgın, en cesur ve en tehlikeli düşmanı olduğunu söyler (*Historia Die Krone der Komnenen*, s. 32). Kayseri Ulucamii'nin kible tarafındaki Melik Gazi Medresesi'nde bulunan türbede Melik Muhammed'in medfun olduğu söylenir, fakat türbenin kitâbesi yoktur. Melik Muhammed yıllardan beri harabe halinde olan Kayseri'yi imar etmiş, şehri bir bakıma yeniden kurarak burayı merkez yapmıştır.

Melik Muhammed'in Zünnün, Yünus ve İbrâhim adında üç oğlu vardı. Bunlardan Zünnün'u veliaht tayin etmişti, ancak Sivas meliki olan kardeşi Nizâmeddin Yağınbasan (bazı kaynaklarda Yâkub Arslan, Yağı Arslan), kardeşi Melik Muhammed'in karısıyla evlenerek Kayseri'de yönetime hâkim oldu (549/1154). Zünnün Zamantı'ya kaçmak zorunda kaldı, fakat bir müddet sonra yeniden Kayseri'ye hâkim olmayı başardı.

Daha önce Artuklular'a ve Haçlılar'a sığınmış olan Emîr Gazi'nin oğlu Aynüddeve, Melik Muhammed'in ölümünden sonra Elbistan ve Malatya'ya hâkim oldu. Zünnün Kayseri'de, Yağınbasan da Sivas'ta hâkimiyet kurmuştu. Böylece Dânişmendliler Sivas, Malatya ve Kayseri olmak üzere üç kısma ayrılmış oldular. Bu ise sadece Selçuklular'a ve diğer rakiplerine karşı değil aynı zamanda kendi aralarında hânedanın çöküşüyle sonuçlanacak büyük bir mücadelenin başlangıcını oluşturdu. Nitekim bu durum,

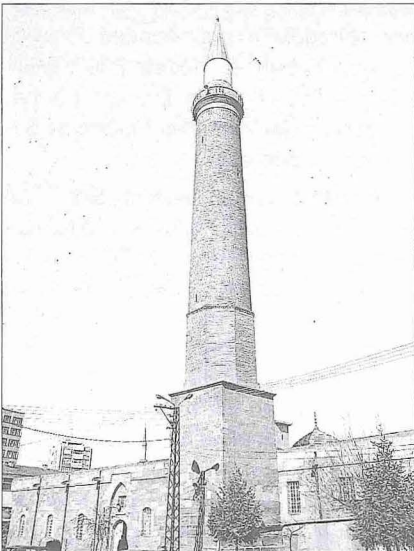
Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesud'un hânedan mensupları arasında başlayan taht kavgalarına müdahale ederek hâkimiyet sahasını genişletmesine yol açtı. Sultan Mesud'un Zünnün'u desteklemesi üzerine Melik Muhammed'in kardeşleri Malatya Meliki Aynüddeve ile Sivas Meliki Yağınbasan ona karşı ittifak yaptılar. Aynüddeve Yağınbasan'ın desteğiyle Elbistan ve Ceyhan yöresini istilâ edince Sultan Mesud derhal Sivas'a yürüyüp şehri ele geçirdi ve küçük oğlu Şâhin Şah'ı Ankara, Çankırı ve Kastamonu valiliğine getirdi (1142). Bir yıl sonra Malatya üzerine yürüdüye de üç aylık kuşatmaya rağmen bir sonuç elde edemedi. Bizans İmparatoru İoannes'in 1143'te ölümünden sonra Dânişmendli topraklarına yeniden hücumu başladı. 1144'te Aynüddeve'nin hâkimiyeti altındaki Elbistan ve Ceyhan'ı zaptederek oğlu Kılıcarslan'ı bu yöreye melik tayin etti. Daha sonra tekrar Malatya'yı muhasara etti, fakat Bizans'ın yeni imparatoru Manuel Komnenos'un Anadolu'da ilerlemekte olduğunu duyunca kuşatmayı kaldırdı (1144). Sultan Mesud'un genişleme siyaseti Yağınbasan ile Aynüddeve'yi endişelendirdi ve Bizans imparatorundan yardım istemeye mecbur etti. Bunun üzerine Manuel Konya'yı kuşatırsa da sonuç alamadan ayrıldı (1146).

Artuklu Kara Arslan ile beraber Haçlı topraklarına saldıran Aynüddeve 1150 yılında Gerger, Kâhta, Adıyaman ve Palu'yu ele geçirip çok sayıda esir aldı. Sivas-Amasya Meliki Yağınbasan aynı yıl Karadeniz bölgesinde fetihlerde bulunarak Ünye, Samsun ve Bafra'yı zaptetti. Yeğeni Zünnün b. Melik Muhammed ise Kayseri'ye hâkimdi.

Aynüddeve 547 (1152) yılında ölünce yerine oğlu Zülkarneyn geçti. Yağınbasan onu Sultan I. Mesud'a karşı birlikte hareket etmeye çağırdı. Bu gelişmelerden haberdar olan Sultan Mesud Yağınbasan'ı kendisine tâbi kıldıktan sonra üçüncü defa Malatya üzerine yürüdü ve şehrin surlarını tahrip etti. Zülkarneyn ise annesiyle birlikte sultanın huzuruna çıkıp af diledi. Sultan da kendine tâbi olmak şartıyla Malatya'da hâkimiyetini devam ettirmesine izin verdi.

Sultan I. Mesud'un ölümü üzerine yerine oğlu II. Kılıcarslan geçti (1155). Mesud'un Dânişmendli hânedanına mensup iki damadından Yağınbasan'a Amasya, Ankara ve Kapadokya, Zünnün'a ise büyük ve zengin Kayseri ile Sivas şehirleri verildi (N. Khoniates, s. 117). Fakat

Kayseri Ulucamii

DÂNİŞMENDLİLER

kardeşleri tahtta hak iddia ederek ayaklandılar. Bunu fırsat bilen Sivas Dânişmendli Hükümdarı Yağıbasan, Şâhin Şah, yeğenleri Zünnün ve İbrâhim ile Malatya Emîri Zülkarneyn'in desteğini sağlayarak büyük bir orduyla Kayseri'ye hareket etti. Kılıcarslan da onun üzerine yürüdü. İki taraf tam savaşa girmek üzereyken âlimler araya girip müslüman kanı dökülmesine engel oldular ve her iki taraf da ülkesine döndü. Fakat Yağıbasan bir müddet sonra Zengîler'den Nüreddin Mahmud'un teşvikiyle Elbistan'a girince II. Kılıcarslan süratle harekete geçti. Yağıbasan 70.000 kişiyi Ceyhan dışındaki bölgelere sürerek Kılıcarslan'ın karşısına çıktı. Yine din adamları araya girip savaşa engel oldular ve iki taraf arasında bir antlaşma imzalandı (Şâban 550/Ekim 1155).

Ancak Yağıbasan, II. Kılıcarslan'a karşı yeni bir ittifak kuran Bizans imparatoru Manuel'e 1157'de ele geçirdiği Bafra ve Ünye'yi iade edip Sultan I. Mesud'un damadı Dânişmendli Zünnün ve Zülkarneyn'in de yer aldığı ittifaka girdi. Bu arada ittifaka dahil Malatya Meliki Zülkarneyn, 555 (1160) veya başka bir rivayete göre 557 (1162) yılında ölmüş ve yerine oğlu Nâsirüddin Muhammed geçmişti. Yağıbasan ise Kılıcarslan ile nikâhları kıyılan ve zengin çeyizleriyle birlikte Erzurum Selçuklu Hükümdarı İzzeddin Saltuk Bey'in kızını ele geçirip Kayseri meliki olan yeğeni Zünnün ile evlendirmişti. Bu ağır hakaret karşısında II. Kılıcarslan Yağıbasan üzerine yürüdüysede Bizans kuvvetleri tarafından desteklenen Dânişmendli ordusu önünde mağlûp oldu (1162). Daha sonra Artuklular'dan Kara Arslan, Necmeddin Alıp, Erzen ve Bitlis Emîri Fahreddin Devletşah ile birlikte yeniden harekete geçip Sivas üzerine yürüdü ve şehri zaptetti (1163). Yağıbasan, yardım sağlamak için damadı Çankırı Selçuklu Meliki Şâhin Şah'ın yanına gitti ve 4 Ağustos 1164 tarihinde orada öldü.

Dânişmendliler'in nüfuzlu hükümdarlarından biri olan Yağıbasan Niksar'da inşa ettirdiği medresenin hazîresinde gömülmüştür. Yağıbasan'ın yaptırdığı medrese veya mescide ait bir kitâbe bugün mevcuttur. Niksar'da bulunan 552 (1157) tarihli kitâbede Yağıbasan'ın künye ve lakapları el-Melikü'l-Âlim, el-Âdil, Nizâmüddünyâ ve'd-dîn Ebû'l-Muzaffer Yağıbasan b. Melik Gâzî b. Melik Dânişmend Zahîrî Emîrî'l-Mü'minin şeklinde sırala-

Niksar Yağıbasan Medresesi

nır. Kendi adına basılan bir sikkede ise el-Melikü'l-Âdil Nizâmeddin Yağıbasan b. Melik Gâzî b. Melik Dânişmend Zahîrî Emîrî'l-Mü'minin ibareleri vardır. Sivas ve Niksar'da cami, türbe ve imarethâneler yaptıran Yağıbasan'ın Cemâled-din Gazi, Muzafferüddin Mahmud, Zahîrüddin İli, Bedreddin Yûsuf adlı çocukları vardı. Cemâleddin Gazi'den başka bütün çocukları Selçuklular'ın hizmetine girdiler (bazı tarihçiler, Cemâleddin Gazi'nin asıl adının İsmâil olduğunu, Tokat ve Amasya civarında iki yıl hüküm sürdükten sonra amcazadesi İbrâhim b. Melik Muhammed Gâzî tarafından bertaraf edildiğini [562/1166] söylerler).

Yağıbasan'ın ölümünden sonra yerine kimin geçtiği ihtilâflıdır. Bazı rivayetlere göre Yağıbasan'ın karısı, Zünnün'un kardeşi İbrâhim'in on altı yaşındaki oğlu İsmâil ile evlenerek onu hükümdar ilân etmiştir. Diğer bazı kaynaklara göre ise Yağıbasan'ın yerine oğlu Cemâled-din Gazi geçti. Çok kısa bir süre tahtta kaldığı için tarihçiler ondan bahsetmezler. Onu İbrâhim b. Melik Muhammed Gâzî ile oğlu İsmâil takip etmiştir. Yağıbasan'ın ölümü üzerine hânedan mensupları arasında mücadele başladı. Bu sırada Elbistan emîri olan Mahmud b. Mehdi bağımsızlığını ilân etti. Ayrıca Kayseri Meliki Zünnün ile Yağıbasan'ın yeğeni İbrâhim b. Melik Muhammed Gâzî de aynı maksatla harekete geçtiler. II. Kılıcarslan bu fırsattan istifade ederek Dânişmendli topraklarını ele geçirmek için seferber oldu ve Elbistan üzerine yürüyüp Dânişmendli topraklarını zaptetmeye başladı (1165). Elbistan'ı, Tohma vadisini, Dârende ve Gedük yöresini ilhak etti. 1168'de Zünnün'un üzerine yürüdü; 1169'da, başka bazı rivayetlere göre 1171 veya 1173'te Kayseri ve Zaman-

tı'da Dânişmendli hâkimiyetine son verdi. Zünnün, II. Kılıcarslan'ın kardeşi Şâhin Şah ve Malatya Meliki Efrîdun (Ferîdun) b. Zülkarneyn, Atabeg Nüreddin Mahmud Zengî'ye sığındılar.

Kılıcarslan'ın giderek kuvvetlenmesinden rahatsız olan Atabeg Nüreddin Mahmud Zengî, Dânişmendli Zünnün'u, Şâhin Şah'ı ve Artuklular'ı himaye ederek ona karşı bir ittifak kurduktan sonra Kılıcarslan'a haber gönderip Zünnün'a ülkesini iade etmesini istedi. II. Kılıcarslan, Nüreddin'in elçilerini bir müddet oyaladıktan sonra teklifini reddetti. Bunun üzerine müttefik kuvvetler Sivas'tan Kayseri istikametinde yola çıkarken Atabeg Nüreddin Mahmud Zengî de Maraş, Gök-sun ve Besni'yi işgal ettikten sonra Sivas'a yöneldi (1172). O yıl Sivas'ta müt-hiş bir kış hüküm sürmüştü ve kıtlık baş göstermişti. İsmâil ise ambarlarında buğday stoku bulunduğu halde halka dağıtmamış ve bu yüzden birçok kişi açlıktan ölmüştü. Sonunda halk dayanamayıp isyan etti; İsmâil, karısı ve 500 adamı öldürüldü, ambarları yağmalandı. Bunun üzerine şehrin ileri gelenleri toplanıp Nüreddin'e sığınmış olan damadı Zünnün'u Sivas'a davet etmeye karar verdiler.

Zünnün, Nüreddin'in yardımıyla Sivas'a ulaşıp Dânişmendli tahtına çıktı (567/1172). Fakat kısa bir müddet sonra Sultan Kılıcarslan onun üzerine yürüyünce Niksar'a kaçtı ve Nüreddin Mahmud'dan yardım istedi. Nüreddin'in topraklarını istilâ ettiğini öğrenen II. Kılıcarslan onun üzerine yürüdüysede de ağır kış şartları ve Haçlı saldırıları sebebiyle barış yaparak Nüreddin Mahmud'un işgal ettiği yerleri geri vermesine karşılık Zünnün'un Sivas'ta hüküm sürmesine râzî oldu. Ayrıca Nüreddin'in emîrlerinden Fahreddin Abdülmesih, emrindeki 3000 kişilik kuvvetle Sivas'ta kalıp Zünnün'u himaye edecekti. Muhtemelen Ankara da Şâhin Şah'a verilecekti.

Nüreddin Mahmud Zengî'nin 569 (1174) yılında ölümü üzerine Sivas'ta bırakılan garnizon Suriye'ye dönünce Sultan II. Kılıcarslan antlaşma şartlarını hiçe sayarak Sivas, Niksar, Komana, Tokat ve diğer Dânişmendli topraklarını 1175 yılında zaptetti. Zünnün ile Şâhin Şah Bizans'a sığındılar; Dânişmendliler'in Sivas kolu da böylece ortadan kalkmış oldu.

Bizans İmparatoru Manuel, Selçuklular'a karşı önemli bir denge unsuru oldukları için Dânişmendliler'in kaybet-

tikleri topraklara tekrar hâkim olmalarını istiyordu. Bu maksatla Gavras adlı kumandanını 30.000 kişilik bir ordu ile Amasya ve Niksar'a sevkettiyse de bir sonuç alamadı.

Rivayete göre Zünnün 570 (1175) yılında Kılıcarslan'ın emriyle Bizans hapishanelerinde zehirlenerek öldürülmüştür. Aksarâyî'ye göre ise Kılıcarslan'ın Sivas'ı istilâ etmesi üzerine öfkeyle Niksar'a gitmiş ve orada ölmüştür.

Sivas kolunun ortadan kalkmasından sonra Dânişmendliler'in Malatya kolu bir süre daha hâkimiyetini sürdürebildi. 1152'den beri Malatya kolunun başında bulunan ve önce Sultan I. Mesud'un, ardından amcası Yağıbasan'ın vassâli olarak hüküm süren Zülkarneyn'in 1162'de ölümü üzerine yerine oğlu Nâsirüddin Muhammed geçti. Fakat içki ve eğlenceye düşkün olması halkın nefretine yol açtığı için baskılara dayanamayıp şehri terketti (565/1170). Yerine kardeşi Fahreddin Kasım (bazı kaynaklarda Ebû'l-Kâsım) geçti. 1171'de Harput Artuklu Beyi Fahreddin Kara Arslan'ın kızıyla evlenen Kasım, düğün günü bir gösteri esnasında attan düşerek öldü (Mayıs 1171). Bunun üzerine halk küçük kardeşi Efridûn'u tahta çıkardı ve gelin onunla evlendirildi. Bu sırada II. Kılıcarslan Malatya üzerine yürüyüp şehri muhasara etti, fakat ele geçiremedi ve civardaki halkı esir alıp Kayseri'ye götürdü. Bu olaylar sebebiyle Atabeg Nüreddin Zengî, Mardin ve Harput Artuklu beyleri, Ermeniler ve Dânişmendliler'in Sivas meliki Kılıcarslan'a karşı bir ittifak teşkil etti-

ler. Ancak Kılıcarslan esir aldığı Malatyalılar'ı iade edeceğini bildirince taraflar arasında savaş olmadan anlaşma sağlandı.

Nâsirüddin Muhammed dört beş yıl Suriye ve Anadolu'da dolaştıktan sonra II. Kılıcarslan'a sığındı ve onun tarafından Ereğli valiliğine getirildi. 1175 Şubatında Malatya'ya döndü; Barsuma Manastırı'ndaki papazlar ve şehirdeki dostlarının yardımıyla geceleyin kaleye çıkıp Efridûn'u öldürdü ve 15 Şubat 1175 tarihinde şehre hâkim oldu. Nâsirüddin Kılıcarslan'a tâbi olarak üç yıl hüküm sürdü. Nihayet 25 Ekim 1178'de Malatya'yı zapteden II. Kılıcarslan Dânişmendliler'in bu şubesini de ortadan kaldırdı. Nâsirüddin Muhammed Hısnızıyâd'a çekildi.

Dânişmendliler'in yıkılmasından sonra Yağıbasan'ın üç oğlu Muzaferüddin Mahmud, Zahirüddin İli ve Bedreddin Yûsuf Selçuklular'ın hizmetine girerek sınır boylarında Rumlar'la savaşmışlar ve I. Gıyâseddin Keyhusrev'in ikinci defa tahta geçmesi için uğraşmışlardır. Kayseri Ulucamii'nin 602 (1205-1206) tarihli kitabesi Muzaferüddin Mahmud adına tanzim edilmiştir. Ancak caminin Emîr Gazi'nin oğlu Melik Muhammed Gazi tarafından yaptırıldığı dikkate alınırsa Muzaferüddin Mahmud'un camiye tamir ettirmiş olduğu söylenebilir. Gülek Camii (Kayseri) üzerindeki kitâbede de kızı Atsız Elti Hatun'un adı yer almaktadır (Halil Edhem, *Kayseriye Şehri* s. 18-33). Niksar'da da Yağıbasan'a ait bir kitâbenin mevcut olduğu bilinmektedir (Uzunçarşılı, *Kitâbeler*, s. 59).

Anadolu'da kurulan beyliklerin en büyüklerinden biri olan Dânişmendliler, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması açısından önemli hizmetler ifa etmişler ve zaman zaman Anadolu'nun en kuvvetli devleti olan Selçuklular'ı tahakküm altına almışlardır. Bizans ve Haçlılar'la savaşan Dânişmend Gazi, Gümüştegin Gazi, Emîr Gazi ve Melik Muhammed'nin adları asırlarca halk arasında saygıyla anılmış ve destanlara konu olmuştur. Ancak Yağıbasan'dan sonra iş başına gelen ve birbirleriyle mücadele eden Dânişmendli beyleri Bizans'a ve Atabeg Nüreddin Mahmud Zengî'ye alet olmuş ve Anadolu Selçuklularına karşı bir koz olarak kullanılmışlardır.

Dânişmendliler'in yıkılışından sonra bu hânedana bağlı çeşitli boylar Anadolu'ya dağılmışlar, bazıları da Rumeli'de

yerleştirilmişlerdir. 1296-1360 yılları arasında Balıkesir ve Çanakkale yöresinde hüküm sürmüş olan Karesioğulları da muhtemelen Dânişmend Gazi'nin ahfadı tarafından kurulmuştur (Uzunçarşılı, *Kitâbeler*, s. 43-44). Tokat müzesinde bulunan ve Karesi hânedanından Kutlu Melek Hatun'a ait olan bir mezar taşının şâhidesinde yer alan ibarede Kutlu Melek'in nesebi Melik Dânişmend Gazi'ye bağlanmaktadır (a.g.e., s. 43-44). Ayrıca Balıkesir ve civarında Dânişmend adına ve Dânişmendli ulusuna bağlı oymakların izlerine rastlanmaktadır. Meselâ Balıkesir'in Balya ilçesine bağlı Dânişmend adlı bir bucak bulunmaktadır. Rivayete göre Dânişmendli Beyliği'nin dağılması üzerine Balıkesir civarına gelip yerleşen Kara Dânişmend'in adına izâfeten bu köye Dânişmend adı verilmiştir. Yine Gönen ve Lapseki yakınlarında Dânişmend adını taşıyan iki yerleşim merkezi daha vardır. Osmanlı Devleti'nin 18 Nisan 1691 tarihli bir fermanla Halep-Adana arasında yaşayan Dânişmendli ulusuna tâbi bir kısım halkı Balıkesir sancağında iskân etmesi de ilgi çekicidir (Günel, s. 22-23). Bugün Anadolu'da Dânişmend, Dânişman, Tanışman ve Yağıbasan gibi köy adları vardır. XVII. yüzyılın başlarında Karaman eyaletinde Dânişmendli adlı bir kaza bulunuyordu. Bunların bir kısmı XVII. yüzyıldaki Celâli isyanlarına katılmış, bu isyan sebebiyle Balıkesir ve Ayasuluk'a sürülmüştür. Burada da rahat durmayan Dânişmendliler Afyonkarahisar, Sandıklı ve Keçiözü'nde mecburi iskâna tâbi tutulmuşlar, bunu kabul etmeyenler ise Rakka'ya sürülmüşlerdir.

Dânişmendliler'den kendi adına para bastıran ilk hükümdar Gümüştegin Gazi'dir. Gümüştegin'in ve daha sonraki bazı hükümdarların paralarında Grekçe ve Grekçe-Arapça yazılar vardır, basıldıkları yerler ise belirtilmemiştir. Dânişmendli paralarında dikkati çeken husus, birtakım sikkelerin tamamen hristiyan simgeleri ihtiva etmesidir. Bunun yanında hükümdar portreleri ve aslan simgesini taşıyan paralar da vardır. Dânişmendliler'in hâkimiyeti altında Sivas, Malatya, Kayseri, Niksar, Tokat gibi şehirler önemli iktisadî ve sosyal merkezler olmuşlar, Türk-İslâm şehirleri haline gelme özelliklerini de bu devrede kazanmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Amedroz), s. 138, 143, 236, 275, 333; Azîmî, *Azîmî Tarihî Selçuklularla İlgili Bölümler* (nşr. ve trc. Ali Sevim), Ankara 1988, s. 30, 33, 56-58; a.e.:

DÂNİŞMENDLİ HÜKÜMDARLARI	
Sivas Kolu	
Dânişmend Gazi	464 (1071)
Gümüştegin Gazi	477 (1085)
Emîr Gazi (Melik Gazi)	497 (1104)
Melik Muhammed	528 (1134)
Zünnün (1. hükümdarlığı)	537 (1143)
Yağıbasan	537 (1143)
İsmâil	560 (1164)
Cemâleddin Gazi	560 (1164)
Şemseddin İbrâhîm b. Muhammed	562 (1166)
Şemseddin İsmâil	562 (1166)
Zünnün (2. hükümdarlığı)	567-570 (1172-1175)
Malatya Kolu	
Aynüddeve (Aynüddin)	537 (1143)
Zülkarneyn	547 (1152)
Nâsirüddin Muhammed (1. hükümdarlığı)	555 (1160) veya 557 (1162)
Kasım	565 (1170)
Efridûn	567 (1171)
Nâsirüddin Muhammed (2. hükümdarlığı)	570-573 (1175-1178)

DÂNİŞMENDİLİLER

"La Chronique abregée d'Al-Azimi" (nşr. Cl. Cahen), JA (1938), s. 374, 409, 421; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, IX, 114; F. Cornotensis, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinontium Chronicle of the First Crusade* (trc. M. E. McGinty), Philadelphia 1941, I, 81-82; III, 311-485; A. Comnena, *The Alexiad* (trc. E. A. S. Dames), London 1928, s. 277, 326; N. Khoniates, *Historia Die Krone der Komnenen: Die Regierungszeit der Kaiser Jhohannes und Manuel Komnenos (1118-1180) aus dem Geschichtswerk des Nikeas Choniates, Byzantinische Geschichte Schreiber* (trc. Fikret İslitan), TTK Ktp., s. 18, 19, 32, 117, 123, 124-125; *Urfaîl Mateos Vekayi-nâmesi* (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162) (trc. H. D. Andreasyan), Ankara 1987, s. 204, 206, 225; A. Aquensis, *Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione Emundatione et Restitutione Sanctae Hierosolymitane Ecclesiae* (RHC Occ. içinde), IV-VII/28, s. 525, 538-539, 582-583, 610-614; Süryânî Mikhail, *Khronik* (1166-99): *Süryânî Keşiş Mihaîl'in Vekâyânâmesi* (trc. H. D. Andreasyan), TTK Ktp., II, 30-33, 38, 46-49, 51-52, 54, 82-83, 87, 96, 100, 103-105, 113, 115, 119-120, 151, 160, 194, 196, 232-234, 251; W. Tyrensian, *A History of Deeds Done Beyond the Sea* (trc. E. A. Babcock — A. C. Krey), New York 1943, s. 411-412; J. Kinnamos, *Deeds of John and Manuel Comnenes* (trc. Ch. M. Brand), New York 1976, s. 20-21, 39, 44, 82, 135, 140, 151; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* (trc. Abdülkerim Özeydin), İstanbul 1987, X, 248, 281; XI, 67, 89, 314-315; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb*, II, 145; İbn Bîbî, *el-Evâmîr* 'l-'alâ'yye, s. 11, 76-79; İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-haîre fi zikri ümerâ'i's-Sâm* ve'l-Cezîre, TSMK, Revan Köşkü, nr. 1564, vr. 66*; Ebû'l-Ferec, *Târîh*, I, 331, 337-338; II, 341-344, 345, 356, 359, 361, 363, 367, 375, 377, 391-393, 399, 400, 409-410, 414; Resîdüddin, *Câmî'ü't-tevârîh* (nşr. Ahmet Ateş), Ankara 1960, s. 33-34; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, s. 17, 28; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtaşar*, II, 222-223; III, 17-44; Zahirüddin Nisâbü'rî, *Selcûknâme*, Tahrân 1332 hş., s. 32; Gaffârî, *Târîh-i Cihânârâ* (nşr. Müctebâ Mînovî), Tahrân 1343 hş., s. 132; Cenâbî, *el-'Aylemü'z-zâhir*, İstanbul Ragıp Paşa Ktp., nr. 983, vr. 444^b-447^a; M. Nüceccimbaşı, *Câmîü'd-düvel* (trc. Ali Öngül, doktora tezi, 1986), İÜ Ed.Fak. Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 201, 208; a.mlf., *Sahâifü'l-ahbâr*, II, 575-576; G. Finlay, *History of the Byzantine and Greek Empires*, London 1854, s. 140-141; E. G. Rey, *Résumé chronologique de l'histoire des princes d'Antioche*, Paris 1896, IV, 329 vd.; F. Chalandon, *Essai sur le règne d'Alexis Ier Comnène 1081-1118*, Paris 1900, s. 220 vd.; Ahmed Tevhid, *Mesukât-ı Kadîme-i İslâmîyye Kataloğu*, İstanbul 1321, IV, 82-103; V. B. Stevenson, *The Crusades in the East*, Cambridge 1907, s. 73; Halil Edhem [Eldem], *Kayseriye Şehri*, İstanbul 1334, s. 18, 33; a.mlf., "Melik Gazi", *TOEM*, VI/32 (1331), s. 466; Zambaur, *Manuel*, s. 146-147; İsmail Hakkı [Uzunçarşılı], *Kitâbeler*, İstanbul 1345, s. 43-45, 59; a.mlf., *Anadolu Beylikleri*, s. 96 vd.; a.mlf., "Karasi-Oğulları", *İA*, VI, 331; a.mlf. — Rıdvan Nâfiz [Edgüder], *Sivas Şehri*, İstanbul 1928, s. 16-46; Ahmed Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, İstanbul 1930, s. 77, 169, 226; Mükrimin Halil Yınanc, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I: Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, s. 89-103; a.mlf., "Dânişmendliler", *İA*, III, 468-479; İsmail Hami Danişmend,

Türk Tarih Kurumu Başkanlığına Açık Mektup, İstanbul 1945; Zeki Velidî Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1946, s. 188-189; I. Mélikoff, *La Geste de Melik Danişmend: Etude Critique du Danişmendnâme*, I-II, Paris 1960; a.mlf., "Gazi Melik Danişmend et la Conquête de Sivas", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, IV, Ankara 1973, s. 187-195; a.mlf., "Dânişmendids", *El²* (İng.), II, 110-111; T. T. Rice, *The Seljuks in Asia Minor*, London 1961, s. 51, 53-54, 56-63, 93, 134, 137, 141; *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127* (trc. F. R. Ryan), Tennessee 1969, II, 27-29, 135, 175; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 247-249; II, 18 vd., 32, 142-145, 150, 219; J. S. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh Through the Fifteenth Century*, London 1971, s. 115, 119, 120, 122, 138, 144, 155-156, 173-174, 184, 193, 195, 196, 461, 472-474; Cl. Cahen, "La première pénétration turque en Asie-Mineure", *Turcobyzantina et Oriens Christianus*, London 1974, s. 46-47, 58-63; a.mlf., *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler* (trc. Yıldız Moran), İstanbul 1979, s. 93, 96-99, 102-103, 109, 126, 159, 172-173, 207, 211, 220, 234, 237, 246-248, 274-277, 346-352; a.mlf., "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi", *TTK Belleten*, LI/201 (1987), s. 1412-1413, 1422-1425, 1427; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973, s. 17, 50; a.mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, s. 112-132, 167 vd., 186 vd., 200 vd., ayrıca bk. İndeks; a.mlf., "Süleymanşah II", *İA*, XII, 212; a.mlf., "Kılıç Arslan I", a.e., VI, 683-685; a.mlf., "Kılıç Arslan II", a.e., VI, 688-689; Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, s. 167-168; Şehabeddin Tekindağ, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Hakkında Yeni Görüşler", *Atatürk Konferansları*, Ankara 1980, VII, 64-65; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, s. 153-154; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi: 1118-1146*, Ankara 1987, s. 3-4, 92, 99, 113, 116, 130, 131, 133; Ara Altun, *Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet*, İstanbul 1988, s. 41-44; Ali Muhammed el-Gâmidî, *el-Mücâhidü'l-müslim Gümüştekin b. Danişmend Baîalâ'l-inîşârâi'l-ülâ 'ale's-sâltı biyyin*, Taîf 1411; Zerrin Günal, *Karasi Beyliği* (doktora tezi, 1991), İÜ Ed.Fak. Genel Kütüphane, s. 9-26; A. D. Mordtmann, "Die Dynastie der Danischmende", *ZDMG* (1876), s. 467-485; "The First and Second Crusades From an Anonymous Syriac Chronicle" (trc. A. S. Tritton), *JRAS* (1933), s. 74-75, 89-90, 99-100, 375; Vardan, "Türk Fıtuhatı Tarihi" (trc. H. D. Andreasyan), *İÜ Ed.Fak. Tarih Semineri Dergisi*, I, İstanbul 1937, s. 188-189; M. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", *TTK Belleten*, VII/27 (1943), s. 425-430; Şükrü Akkaya, "Kitâb-ı Melik Danişmend Gazi: Danişmendnâme", *DTCFD*, VIII (1950), s. 131-144; Nejat Kaymaz, "Anadolu Selçuklu Devleti'nin İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü: I", *TAD*, II/2-3 (1964), s. 126-127; Faruk Sümer, "Saltuklular", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Ankara 1971, s. 414; a.mlf., "Mengücükler", *İA*, VIII, 714; Mikail Bayram, "Anadolu'da Te'lif Edilen İlk Eser «Kaşf al-Akaba», *İTED*, VII/3-4 (1979), s. 271-307; J. H. Mordtmann, "Danişmandiyya", *El*, II, 913-914; E. Honigmann, "Malatya", *İA*, VII, 236.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

□ MİMARİ. Dânişmendliler, hüküm sürdükleri Amasya, Tokat, Niksar, Sivas ve Kayseri dolaylarında birçok mimari eser meydana getirmişlerdir. Söz konusu eserler gerek malzeme ve teknik, gerekse tasarım ve süsleme açısından iddiasız yapılardır. Ancak bu eserler, Anadolu'da aynı dönemde diğer beylikler tarafından inşa ettirilen yapılarla beraber, gelecek yüzyıllarda şaheserler meydana getirecek olan Anadolu Türk mimarisinin doğuş devresinde kendi kimliğini belirlemeye yönelik ilk örneklerini teşkil etmeleri bakımından önemlidir. Ayrıca bazı Dânişmendli eserleri, daha sonra Selçuklu ve Osmanlı mimarilerinin gelişecek birtakım tasarım şemalarının öncülü olarak değerlendirilebilmektedir.

Büyük Selçuklular adına Anadolu'nun önemli bir kesiminde fetih faaliyetlerini yürütmüş olan Dânişmendliler 1086'dan sonra kendi adlarına hareket etmişlerdir. Hâkimiyet kurdukları bu topraklarda bıraktıkları eserler arasında Kayseri, Niksar ve Sivas gibi yeni fethedilen şehirlerin ulucamileri ilk sırayı alır. Bunların yanı sıra Tokat'taki Garipler Camii ve Niksar'daki Cin Camii gibi daha küçük ölçekte birtakım camiler de inşa ettirmişlerdir. Öte yandan Kayseri Kölük Cami-Medresesi ile Tokat ve Niksar'daki Yağıbasan medreseleri, Orta Anadolu'da Dânişmendliler'in tesis ettiği en erken tarihli eğitim yapıları arasında zikredilebilir. Ayrıca günümüzde ancak bir kısmı ayakta olan kümbetlerle hepsi ortadan kalkmış bulunan han, hankah, ribât, saray gibi yapılar da Dânişmendliler'in imar ve inşa faaliyetlerinin eserleridir.

Dânişmendli camileri arasında, Tokat'ın Pazarcık mahallesinde bulunan Garipler Camii günümüzde gelebilmiş en eski tarihli Dânişmendli yapıdır. Kitâbesi olmayan bu caminin, Dânişmendli hânedanının ilk hükümdarı Danişmend Gazi tarafından yaptırılmış olduğu arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. Anadolu'da en erken tarihli hünkâr mahfiline sahip cami olan Garipler Camii, ufak boyutlu ve gösterişsiz bir yapı olmasına rağmen merkezî kubbeli ilginç tasarımı ile zamanına göre çok ileri bir hamleyi yansıtmaktadır. Yaklaşık aynı yıllara ait olduğu anlaşılan Buhara yakınındaki Hezâre Kışlağı (Hazar Dikkaruni) Camii ile aralarındaki coğrafi uzaklığa rağmen şaşırtıcı bir benzerlik gösterir. Bu eser, Os-